MILLIY MEROS AKADEMIYASI
NATIONAL HERITAGE ACADEMY

MADANIYATSHUNOSLIK
VA NOMODDIY MADANIY MEROS
ILMIY-TADQIQOT INSTITUTI

“Asliyat — asl manba, asl qadriyat, asl meros”

ASLIYAT

ILMIY AXBOROTNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

Ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy jurnal

2026

1-JILD | 2-SON

ASLIYAT
Ilmiy axborotnomasi
https://ijacaes.uz/index.php/Asliyat/index

O‘ZBEK NOMODDIY MADANIY MEROSINING BADIIY TALQINI: SAID AHMAD IJODIDA ASKIYACHILIK MUHITI

Navbahor Yo‘lchiyeva,
Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti
Tahririy noshirlik bo‘limi boshlig‘i, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Farg‘ona vodiysi nomoddiy madaniy merosining badiiy matnda aks etishi, xususan, Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida askiya va qiziqchilik san’ati an’analarining o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Vodiydagi o‘ziga xos etnografik muhit, xalqona yumor va intellektual muloqot shakli bo‘lgan askiya san’atining yozma adabiyotdagi estetik vazifalari ochib berilgan. Shuningdek, asardagi dramatik vaziyatlarni yumshatish, qahramon nutqini individuallashtirish hamda milliy psixologik bardoshni ko‘rsatishda askiya elementlarining tutgan o‘rni yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Farg‘ona vodiysi, nomoddiy madaniy meros, askiya, qiziqchilik san’ati, “Ufq” romani, xalqona yumor, badiiy matn, psixologik bardosh, milliy xarakter.*

Аннотация: *В данной статье научно-теоретически анализируется отражение нематериального культурного наследия Ферганской долины в художественном тексте, в частности, роль традиций искусства аския и юмора в трилогии Саида Ахмада «Горизонт». Раскрываются эстетические функции искусства аския как специфической формы этнографической среды долины, народного юмора и интеллектуального диалога в письменной литературе. Также освещается значение элементов аския в смягчении драматических ситуаций, индивидуализации речи героев и отражении национальной психологической стойкости.*

Ключевые слова: *Ферганская долина, нематериальное культурное наследие, аския, искусство острословия, роман «Горизонт», народный юмор, художественный текст, психологическая стойкость, национальный характер.*

Abstract: *This article scientifically and theoretically analyzes the reflection of the intangible cultural heritage of the Fergana Valley in literary text, specifically focusing on the role of askiya (traditional verbal wit) and comedy traditions in Said Ahmad’s trilogy "The Horizon" ("Ufq"). It explores the aesthetic functions of askiya as a unique form of the valley’s ethnographic environment, folk humor, and intellectual dialogue within written literature. Furthermore, the paper highlights the significance of askiya elements in mitigating dramatic situations, individualizing character speech, and demonstrating national psychological resilience.*

Keywords: *Fergana Valley, intangible cultural heritage, askiya, art of comedy, "The Horizon" novel, folk humor, literary text, psychological resilience, national character.*

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik nomoddiy madaniy merosi jamiyatimizning ma’naviy qiyofasini, estetik tafakkurini va tarixiy xotirasini belgilab beruvchi muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda YUNESKOning Insoniyat nomoddiy madaniy merosining reprezentativ ro‘yxatiga kiritilgan o‘zbek askiya va qiziqchilik san’ati milliy o‘zligimizning ajralmas qismidir. Ushbu san’at turi o‘zining ildizlari bilan qadimiy dehqonchilik va

hunarmandchilik markazlari bo‘lgan Farg‘ona vodiysi muhitiga borib taqaladi. Vodiydagi o‘ziga xos turmush tarzi, odamlar orasidagi muomala madaniyati, shevaga xos topqirlik va so‘z o‘yinlari askiya san’atining shakllanishi uchun asosiy zamin yaratgan.

Folklor va yozma adabiyotning o‘zaro aloqadorlik masalasi XX asr o‘zbek romanchiligida, xususan, Said Ahmad ijodida yorqin namoyon bo‘ladi. O‘zbek askiya va hajv san’atining yirik bilimdoni va targ‘ibotchisi bo‘lgan yozuvchi Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi Farg‘ona vodiysi qishloqlarining hayoti, urush va urushdan keyingi davr fojialari, shuningdek, ana shu og‘ir sinovlar girdobida ham xalqimiz yo‘qotmagan milliy ruh va askiyabozlik an’analarini o‘zida mujassam etgan ulkan badiiy qomusdir. Mazkur maqolada Said Ahmadning “Ufq” romani misolida Farg‘ona vodiysi nomoddiy madaniy merosining, xususan, askiya va qiziqchilik elementlarining badiiy matndagi o‘rni va estetik vazifalari atroflicha tahlil etiladi.

Said Ahmad o‘z asarlarida xalq hayotining etnografik qiyofasini, uning ruhiyatini eng nozik qirralarigacha qalamga olgan. “Ufq” trilogiyasida Farg‘ona vodiysi qishloqlarining real manzarasi jonlanar ekan, yozuvchi urush davrining og‘ir kulfatlari, yo‘qchilik va mashaqqatlarini tasvirlash bilan birga, xalqning ichki quvvati, tabiatidagi ezgulik va hazil-mutoyibaga moyillikni yuksak mahorat bilan ko‘rsatib beradi. Askiya va qiziqchilik san’ati Farg‘ona vodiysida shunchaki ko‘ngilxushlik emas, balki kishilarning aqliy zakovatini charxlaydigan, nutqiy tezkorlik va mantiqiy topqirlikni talab qiladigan o‘ziga xos intellektual muloqot shaklidir.

“Ufq” romanida xalqona og‘zaki ijodning eng ta’sirchan ko‘rinishlari, xususan, askiya elementlari badiiy matnga organik tarzda singdirib yuborilgan. Yozuvchi qahramonlarning kundalik turmushidagi latifasimon dialoglar, vaziyatli kulgi va mutoyiba lavhalari orqali vodiydagi askiyachilik muhitining estetik quvvatini namoyon etadi. Oddiy dehqonlar, kolxozchilar va mehnatkashlar obrazini yaratishda ularning nutqiga xos xalqona qochirimlar, askiya ruhidagi hazillardan foydalanish asarning hayotiyligini ta’minlagan asosiy omillardan biridir [1].

Ilmiy-nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, askiya san’atining “Ufq” romanidagi badiiy-estetik vazifalari bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

Psixologik muvozanat va fojiani yumshatish funksiyasi: “Ufq” asarida urush fojialari, yaqinlaridan ayrilgan insonlarning og‘ir g‘am-anduhi va yo‘qchilik azoblari tasvirlangan o‘rinlarda xalqona yumor va askiya ruhidagi so‘z o‘yinlari dramatik taranglikni muvozanatga keltiradi. Said Ahmad fojiali voqealarni faqat qora bo‘yoqlarda emas, balki xalqning hazilga boy tabiati, yashash uchun kurash ruhidagi matonati orqali ko‘rsatadi. Bu esa o‘quvchiga ruhiy yengillik berib, xalqimizning og‘ir sinovlarga bardosh berishidagi ma’naviy qalqon vazifasini bajaradi.

Qahramon nutqini individuallashtirish va milliy xarakterni ochish: Farg‘ona vodiysi aholisiga xos bo‘lgan tezkor fikrlash, so‘zga ustalik va vaziyatni darhol ilg‘ab olish xususiyatlari asar qahramonlarining dialoglarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Askiya elementlari orqali personajlarning ichki dunyosi, ularning oddiyligi, samimiyligi va hayotiy optimizmi ochib beriladi. Yozuvchi har bir qahramon tiliga xos xalqona iboralar va qochirimlar yordamida tipik xarakterlarni yaratishga erishgan.

Nomoddiy madaniy merosni badiiy matn orqali abadiylashtirish: Said Ahmad

o‘zining hayotiy kuzatishlari va askiyachilik muhitidagi shaxsiy tajribasini badiiy ijodga tatbiq etib, og‘zaki merosni yozma adabiyot darajasiga ko‘targan. Asardagi ayrim epizodlar, qahramonlarning bir-biriga otgan so‘z qochirimlari, vaziyatdan kulgi chiqarish va uni tezkor javob bilan davom ettirish madaniyati aynan Farg‘ona askiya maktabining qonuniyatlariga tayanadi. Bu holat badiiy matnning ta’sir kuchini oshiribgina qolmay, o‘quvchini o‘sha davrning real hayotiy muhitiga olib kiradi va nomoddiy merosimizning ko‘lami naqadar kengligini isbotlaydi.

Folklor va yozma adabiyot sintezida estetik kamolot funksiyasi: Said Ahmad qalamiga mansub badiiy matnlarda Farg‘ona vodiysi og‘zaki ijodining an’anaviy shakllari shunchaki etnografik ma’lumot yoki ko‘rgazmali vosita sifatida emas, balki asarning g‘oyaviy-estetik yaxlitligini ta’minlovchi konseptual omil darajasiga ko‘tariladi. Askiya va qiziqchilik san’atiga xos bo‘lgan improvizatsiya (orifona so‘zga topqirlik), so‘z ma’nosini qatlamma-qatlam ochish va badiiy shartlilik tamoyillari “Ufq” romanining poetik tizimini boyitadi. Yozuvchi xalq og‘zaki ijodining ushbu noyob janrini yozma adabiyot qonuniyatlari bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘zbek romanchiligida yangi estetik qirralarni ochib berdi. Bu esa nomoddiy madaniy merosimizning badiiy talqini kelgusidagi adabiy-tanqidiy tadqiqotlar uchun muhim nazariy manba ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ijtimoiy-tarbiyaviy muhit va ma’naviy immunitetni shakllantirish omili: Farg‘ona vodiysi askiya va qiziqchilik san’ati o‘zining tabiatan demokratik ruhga egaligi, ya’ni jamiyatdagi illatlar, nuqsonlar va turmushdagi og‘irlikni hajv orqali fosh etish xususiyati bilan ajralib turadi. Said Ahmad “Ufq” romanida urushdan keyingi murakkab yillar, jamiyatdagi ma’lum bir qiyinchiliklar va insoniy munosabatlardagi ziddiyatlarni yoritishda ana shu xalqona yumor qurolidan ustalik bilan foydalanadi. Askiya orqali insonlarning xatolari yumshoq, ammo ta’sirchan kesatiqlar bilan ko‘rsatib berilishi o‘quvchida estetik zavq uyg‘onishi bilan birga, jamiyatda sog‘lom ma’naviy immunitetni shakllantiradi. Yozuvchi vodiydagi o‘ziga xos muhitni tasvirlar ekan, xalqimizning kulgi ostida yashirinishga emas, balki kulgi orqali og‘riqlarni yengib o‘tishga bo‘lgan falsafiy yondashuvini badiiy darajada ochib beradi. Bu esa askiya san’atining shunchaki kulgili janr emas, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy hodisa ekanini dalillaydi.

Farg‘ona shevasi va askiyaning lingvopoetik xususiyatlari: Farg‘ona vodiysi askiya san’atining asosi va tirik nafasi bu – mahalliy shevaning o‘ziga xos jozibasi, so‘zning ko‘p ma’noliligi (polisemiya) hamda fonetik imkoniyatlaridir. Said Ahmad “Ufq” romanida Farg‘ona vodiysi qishloqlarining real muhitini yaratar ekan, qahramonlarning nutqida mahalliy sheva elementlari va askiyabozlik ruhini uyg‘un tarzda qo‘llaydi. Askiyada so‘z o‘ynatish, ya’ni bir so‘zni turli ma’nolarda qo‘llash orqali kutilmagan kulgili vaziyat hosil qilish san’ati yozma adabiyot tilini jonlantiradi va boyitadi. Yozuvchi adabiy til me’yorlarini buzmagan holda, Farg‘ona shevasiga xos ohang, so‘z qisqartirishlari, qochirim va iboralarni askiya ruhiga moslab ishlatadi. Bu esa badiiy matnning lingvopoetik qatlamini kengaytirib, asardagi har bir personaj nutqining nafaqat individual, balki etnografik jihatdan ham ishonchli chiqishini ta’minlaydi. Natijada askiya san’ati orqali Farg‘ona vodiysi til muhitining jonli manzarasi badiiy matnda to‘laqonli namoyon bo‘ladi.

Said Ahmad o‘zining “Ufq” romanida Farg‘ona vodiysining o‘ziga xos xalqona muhitini jonlantirar ekan, voqealar rivojini faqat dramatik lavhalar bilan cheklab

qo‘ymaydi. Asardagi oddiy mehnatkashlar, dala brigadirlari, kolxozchilar va turli taqdir egasi bo‘lgan qahramonlarning o‘zaro muomalasida Farg‘ona askiya maktabiga xos topqirlik, so‘zga ustalik va vaziyatdan chiqib keta olish fazilatlari yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Masalan, romandagi og‘ir mashaqqatli mehnat jarayonlari, urush davrining yo‘qchilik va tangliklari tasvirlangan sahifalarda ham muallif qahramonlarning nutqiga xalqona mutoyiba va askiyabozlik ruhini singdirib yuboradi. Odamlar o‘rtasidagi kundalik muloqotlarda ish jarayonining og‘irligini yengish uchun ishlatiladigan hazil-mutoyibalar, bir-biriga qaratilgan kesatiq va qochirimlar aslida Farg‘ona vodiysi askiya san’atining kichik sahna ko‘rinishlarini yodga soladi. Askiyada bo‘lganidek, bu yerda ham har bir so‘z o‘zining o‘tkirligi, vaziyatga mosligi va tezkorligi bilan ajralib turadi. Yozuvchi bu kabi lavhalar orqali o‘zbek dehqonining fe’l-atvoridagi eng yorqin xususiyat – qiyinchilik kelganda tushkunlikka tushmasdan, uni kulgi va matonat bilan yengib o‘tish falsafasini ochib beradi [1].

Romandagi ayrim personajlarning xatti-harakatlari, ularning bir-biriga ishlatgan so‘z o‘yinlari va vaziyatli kulgi chiqarish mahorati – bu oddiy dialog emas, balki xalq og‘zaki ijodining eng nodir namunalari bo‘lgan askiya qonuniyatlarining yozma adabiyotdagi yorqin ko‘rinishidir. Said Ahmad shu orqali xalqning og‘zaki merosini yozma adabiyot zaminida yanada boyitib, o‘quvchiga ham estetik zavq, ham ruhiy madad beruvchi qudratli vosita sifatida taqdim etgan.

Xulosa qilib aytganda, Said Ahmadning “Ufq” romani Farg‘ona vodiysi nomoddiy madaniy merosini, xususan, o‘zbek askiya va qiziqchilik san’atining badiiy matnda aks etishini o‘rganishda muhim ilmiy-estetik manba bo‘lib xizmat qiladi. Asarda tasvirlangan xalqona yumor, askiyabozlik va tezkor topqirlik unsurlari shunchaki badiiy bezak emas, balki milliy psixologiya, og‘ir damlarda insonni qo‘llab-quvvatlovchi ma’naviy qurol va xalqimizning tarixiy xotirasidir. Bu esa nomoddiy madaniy merosimiz bo‘lgan askiya san’atining yozma adabiyotda qanchalik chuqur ildiz otganini va uning poetik imkoniyatlari naqadar kengligini ilmiy jihatdan yaqqol tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Said Ahmad. Ufq (Trilogiya). – Toshkent: Sharq, 2019.
2. Karimov H. Said Ahmad ijodi va estetik tamoyillari. – Toshkent: Fan, 2012.
3. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi va folkloristika masalalari. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.
4. Sultonov M. O‘zbek askiya san’ati: tarix va hozirgi zamon. – Toshkent: Akademnashr, 2017.